

Зоран Ранковић (Београд)

Узрасти светог Саве

Кључне речи:
свeтiи Савa, Житијe свeтiоrа Савe, Доментијан, Теодосијe, терминологија узрaстa, српскословенски језик.

Српска средњовековна књижевност састоји се, како је у науци већ примећено (Турилов 2004, 45–46), од две нераскидиво повезане компоненте: прве – наднационалне, која је састављена од оригиналних текстова општехришћанске тематике и преведених текстова пореклом из византијске, источних, а ретко и из западноевропских књижевности, али и из старословенске писмености, и друге – националне по својој тематици, која је састављена од житија светих Срба, служби и похвала њима посвећених, посланица, летописа и повести. Извесни медиевисти у ову компоненту убрајају и друге производе српске писмености:

Рад је посвећен истраживању терминологије коју користе Доментијан и Теодосије, биографи светог Саве, приликом описивања, с једне стране, његовог животног доба и, с друге стране, духовних степена које је прошао узвисујући се од монаха до архиепископа. Циљ рада је да се сагледа адекватност употребљене терминологије у односу на „узрaстe“ светог Саве.

„Велики значај и своју развојну линију имају и списи који формацијски не припадају књижевном корпусу (јер су правног, црквено-правног или историјског карактера), али поседују литерарна својства. Међу њима су најзначајнији повеље, типичи и записи“ (Јухас – Георгијевска 2004, 17). Житија светих Срба – анахорета, архијереја и владара – попримају чак интернационални карактер (Турилов 2004, 46). Житија и службе управо имају најистакнутије место међу жанровима националне – оригиналне – књижевности, а пишу их најистакнутији књижевници епохе. Почети оригиналног житијног жанра у Срба везани су за светог Саву.

Српска 2009

У саставу Студеничког типика налази се *Житије святої Симеона* од светог Саве, први целовити житијни текст у српској књижевности.

Лик најпоштованијег српског свети-теља, светог Саве, принца који се одрекао земаљске славе, одредивши се за монашки пут, био је у средишту пажње двојице знаменитих српских хагиографа – Доментијана и Теодосија (преглед датавања, преписа и издања оба *Житија* види у: Миљковић 2008, 26–32). Јеромонах Доментијан, ученик светог Саве, написао је *Житије святоїа Саве* у Карејској исихастирији по жељи српског краља Уроша I (Јухас – Георгијевска 2001, VII–XIII). Доментијаново *Житије святоїа Саве* убраја се у најзначајнија а истовремено и најсложенија дела српске средњовековне књижевности. Ту је, по први пут, представљено житије првог српског архиепископа и просветитеља. *Житије* поседује особену архитектонику, у којој истовремено функционишу законитости житијног жанра и похвале, а уз то и читава лепеза садржаја и значења (Јухас – Георгијевска 2001, XIII–XIII). Други Савин биограф, Теодосије Хиландарац, писац је епохе краља Милутина (Богдановић 1992, VIII–XXII). Мада се служио Доментијановим делом као главним извором, Теодосије у овом *Житију* обичним детаљима враћа значај, наративну функцију и привлачност. Теодосијево *Житије святої Саве* антиципира нова књижевно – уметничка стремљења, која ће доћи до изражаја у 14. веку (Богдановић 1992, XXIII–XXXIII).

Лик и делатност светог Саве, творца самосталне цркве у Србији и њеног првог архиепископа, „учитеља пута који води у живот“, представљала је, и данас представља, многоструко поље истраживања, не само у домену историографије (Све-

тосавски зборник 1936–1939), филологије (преглед види у: Ђоровић 1928, I–LXII; Ђорђевић 1975, 245–254) и књижевности (преглед види у: Јухас – Георгијевска 2005, 5–92), него и у домену теологије (Симић 1977, 187–205; Јевтић 1977, 117–180), уметности (Миљковић 2008), и других научних дисциплина (Сава Немањић – свети Сава 1979; Свети Сава 1998). Подаци из житија светог Саве разматрани су углавном у зависности од тога који је аспект делатности светог Саве поједини истраживач желе осветлити и научној јавности предочити (нпр. о корелацији политичке философије средњовековне Србије и Теодосијевог *Житија святої Саве* види у: Бојовић 1999, 121–163). У овом раду настојаћу да на основу казивања Савиних биографа Доментијана и Теодосија расветлим његове узрасте, односно, да укажем на термине и изразе које Савини биографи користе да означе његово животно доба, али и „духовне узрасте“.

Стари српски писци понекад у својим делима одређеним терминима означавају доба живота личности чије житије излажу (Радојичић 1963, 349–352). Они, следећи античку традицију, помињу седам узраста човекових. Први узраст је до четврте године живота, и назива се *младенац*. Други узраст је од 5. до 14. године, и назива се *дете*, *детинишћ*. Трећи – од 15. до 22. године, а означен је терминима *детинишћ* и *оцрок*. Четврти – од 23. до 44. године, и означен је изразом *јуноша* (младић). Пети узраст траје од 45. до 56. или 57. године, а означен је термином *муж*. Шести – од 57/8. до 66. или 68. године, и означен је термином *стар*. Седми узраст почиње од 67. односно 69. године, и означен је терминима *старцац* и *майор* (Трифунковић 1990, 358). И у староруској књижевној традицији среће се слична подела на седам узраста човека. То су: *младенець* – који се храни

на мајчиним грудима, *детишць* – дете до 7 година, *отроча* – до 14 година, *отрокъ* – млади човек до 21 године, *юноша* – до 28 година, *стерблъ* (*моужь*) – човек до 56 година, после тога – *старець* (Колесов 2000, 86). О „духовним узрастима“ човековим у српској књижевној традицији за сада, по моме сазнању, не постоји посебна студија. На „узраст и узрасне функције“ (Колесов 2000, 95) постоји кратак осврт на материјалу средњовековне руске књижевности (Колесов 2000, 84–96).

Први израз који Доментијан користи описујући узраст светог Саве јесте *геѿе* (српскословенски *оѿроче*). Родитељи Расткови, како беше име Савино пре монашења, бринући се за своје дете, питаху се: „Что оубо боудеть отроче сѿе Б(о)гомъ послан'ное нама. и преложиста и на Б(о)жѿю волю и с(ве)тѿымъ книгамаъ науучиста и“ (Доментијан 2001, 6). Овај термин вероватно указује на други узраст човекова живота, када је дете већ спремно за усвајање и предавања му учења али и самосталног сазнавања из књига. Мало даље, започињући приповедање о Растковом монашењу, Доментијан изричито помиње Расткову старост речима: „Быв'шоу же емоу въ домоу от(ь)чи яко до .зі. лет(ь)...“ (Доментијан 2001, 8). Ова година Расткова узраста одговарала би трећем узрасту човеку. Изразом *младић* (*юноша*) Доментијан означава време и узраст непосредно пре Растковог монашења, нпр: „И яви ему Г(оспод)ъ некогѿо чрън'ца знающта с(ве)тоую гору. сего прѿемъ великимъ оусрьдѿемъ целомудрѿию юноша испита и о с(ве)теи горе...“ (Доментијан 2001, 10). Исти израз Доментијан користи и када, по Растковом постригу, приповеда о животу младог монаха Саве. Излажући причу о томе како су Саву једном приликом близу манастира Лавре заробили разбојници, Доментијан пише: „Слышавъ игоумень

и вса братѿа и оскрѣбеше село за с(ве)т(а)го юношоу...“ (Доментијан 2001, 36). Уз одредницу *младић* (*юноша*) често стоје и епитети: целомудрени, свети, богомудри. Изразом *младић* Доментијан обухвата, чини се, дужи временски период, ако се има у виду да тим изразом означава и доба пре монаштва, доба монаштва, али и време када је Стефан Немања као монах Симеон обитавао на Светој гори. Симеон је на Свету гору стигао новембра 1197. године (Доментијан 2001, 447). Можда овим изразом Доментијан означава трећи и четврти узраст, а можда је то и општи израз за одређено доба живота без конкретног означавања узраста. На сличан начин изразом *чеда*, *деца* Доментијан указује како на чеда у духовном смислу (духовна чеда) тако и на чедо – дете по телу. И само овим изразима – *геѿе* (*оѿроче*), *младић* (*юноша*) – служи се Доментијан да означи младост светог Саве.

Сличну слику видимо и код Теодосија. За најмлађи узраст Теодосије користи израз који је преведен са *чедо* (Теодосије 1992, 6): „...и приближѿшим се дњемъ роди моужьскъ поль по прошению молитвному“ (Теодосије 1860, 4). Изразом *чедо* Теодосије се служи касније, наводећи речи Стефана Немање после молбе Расткове да иде у лов: „Господь с тобою, глагола, чедо, да благословит те и исправитъ поуть твой“ (Теодосије 1860, 11). Други узраст Теодосије означава термином *геѿе* (*оѿроче*): „Оустраб(ль)шоу же се отрочети, вьдаше и оучити се светѿимъ книгамаъ“ (Теодосије 1860, 4–5). Или даље: „Бе бо и отроче благообразно и весело душею, и вь оученѿи преспевае и разоумомъ вь детьскомъ възрасте оудивленъ яко всемъ глаголати: ново некое знаменѿе отроче се боудеть“ (Теодосије 1860, 5). Трећи узраст Теодосије означава изразом *младић* (*юноша*), а почиње од

15. године: „Възраста же дошъдь летъ .еі., отделише ему родителіе страну некою дръжавы своее, отходити емоу от отца на поглоумленіе съ велможами и съ благородными юношами веселити се. юноша же...“ (Теодосије 1860, 5). Растко је тада био „въ юнне възрасте“ (Теодосије 1860, 6) или је имао „възрастъ юности“ (Теодосије 1860, 12). Растко у том узрасту „...скврѣнословесныхъ же и вредныхъ песнїи юношескаго желанїа ослабляющихъ доушоу до коньца ненавиде...“ (Теодосије 1860, 5). Пажње вредно је и место у *Житїију* које доноси опис сусрета младога Растка и монаха са Свете Горе, јер се ту помиње и последњи, седми, узраст човека: „Паки юноша слыше сїа, и яко земля доброплодна приемлюшти семе въ сръдци своемъ словеса старца“ (Теодосије 1860, 8). Истина, можда је овим изразом на овом месту именован светогорски монах као духовни руководитељ монаха. И Теодосије често уз израз *младић* додаје епитете: божаствени, свети, преподобни. Наведене епитете додаје када говори о младом монаху Сави, нпр: „Старць же о чюдеси яже о божъствнемъ юноши слышавъ, и преподобное свое лице многими слъзами омывъ, глаголаше: съ, чеда, юноша божїи оученикъ естъ“ (Теодосије 1860, 30).

Први степен монаштва Растко – свети Сава прима у руском манастиру Светог Пантелејмона. Описујући сам чин монашења и раног Савиног живота у том чину, Доментијан (о постригу младога Растка према Доментијановом опису види: Сајловић 2007, 60–92) користи термин *монах* (*чрнѣць* и *монахъ* – *мнихъ*). Сам чин пострига Доментијан описује овим речима: „И поклони Г(о)с(поде)ви колене свои д(оу)шевне и телесне сътвори м(о)л(и)твоу и закла се Г(о)с(поде)ви своему. и остриже власы главы своее. и облеч(е) се въ мнишъскыє рызы“ (Доментијан

2001, 16), а војводи и војницима показа „главоу своју остриженоу и на себе рызы чрѣньскыє“ (Доментијан 2001, 16). А у манастиру Ватопеду игуман Теостирхтос „постриже и въ име о(тъ)ца и с(ы)на и с(ве)таго д(оу)ха. и об(л)ече и въ аг(ъ)г(е)л’скы образъ и нарече име емоу Сава монахъ“ (Доментијан 2001, 20). И ту уз одредницу *монах* стоје епитети у синтагмама: богобојажљиви кир Сава монах, богогласни монах кир Сава, боголепни и Богом изабрани монах кир Сава, али и без саме одреднице *монах*: благодетни кир Сава, богохвални кир Сава, чудоносни и богосветли кир Сава, богоразумни кир Сава, христоименити кир Сава, или само: кир Сава. У сваком случају, уз име Саве као монаха стоји епитет *кир* (*киръ*) – господин.

И Теодосије сличним речима описује Растково ступање на пут монаштва, али и живот младог монаха Саве. Сам Растков постриг Теодосије описује овим речима: „Сътвори же молитвоу (ие)реи и отъемлетъ власи главы его и въ ризоу облачить аггельскаго образа, Растко име Савомъ изменивъ“ (Теодосије 1860, 16). Као такав Сава се јавља војводи и војницима који су од стране његових родитеља послани за њим: „...и являет се въсемъ аггелскимъ иночьскимъ образомъ оукрашень“ (Теодосије 1860, 18). Говорећи о подвизима младог монаха Саве Теодосије га често назива *младићем* (*юноша*). Одељак у коме укратко описује прве Савине монашке подвиге Теодосије завршава речима: „И сїа оубо тако яже о юноши“ (Теодосије 1860, 25). Описујући заједничке дане монашкога живота оца и сина – Симеона и Саве – на Светој гори Теодосије пише: „Троуждаше се юноша, съболезноваше старць...“ (Теодосије 1860, 44), или: „Оусоугоубляше юноша троуды и поштенїа за се и за старца, оусоугоубля-

еть и старць слъзы и въздыханїа за се и за юношоу. плакаше бо юность сына подвигы моучимоу...“ (Теодосије 1860, 44), или: „Нь паки юноша отьца яко старць оутешае...“ (Теодосије 1860, 45). Именици *младић* Теодосије често додаје епитете слажући синтагме типа: преподобни младић, свети младић, божаствени младић. Говорећи о Савином монашком животу Теодосије га само именује монашким именом – Сава, често додајући епитет и слажући синтагме типа: богомудри Сава – најчешће, богоносни Сава, блажени Сава, свети Сава, божаствени Сава.

Када је монах Сава рукоположен у чин јереја и касније примио достојанство архимандрита Доментијан то означава и променом термина које користи када описује Саву. Сада су у оптицају изрази *јеромонах* (*еромонахъ*) и *йрейодобни* (*преподобнии*) с разним епитетима или без њих: *јеромонах кир Сава*, *часни јеромонах кир Сава*, *богоносац кир Сава јеромонах*, *чудесни јеромонах кир Сава*, *богоносни отац јеромонах кир Сава*, *преподобни кир Сава*, *преподобни отац наш кир Сава*. Кад се Стефан, његов брат – „твоемоу препо(до)бїю от(ь)ш(ь) дшоу от(ь) нас“ (Доментијан 2001, 188) – и византијски цар – „разве твоего пр(е)п(о) добїа“ (Доментијан 2001, 196) – обраћају архимандриту Сави, то чине синтагмом *ївоје йрейодобије*.

По примању чина јереја Сава је за Теодосија *оїац*, *свѣи оїац*, а када јеромонах Сава у Солуну прими достојанство архимандрита, Теодосије га тако и именује – *архимандриѣом*: „И тада би благословен од митрополита и епископа и наречен за архимандрита“ (Теодосије 1992, 78), „А богомудри Сава архимандрит...“ (Теодосије 1992, 106). Поред овог израза за именовање архимандрита Саву Теодосије користи још два израза – *йре-*

йодобије: „твоемоу оть насъ преподобию, – пише Стефан Немањић архимандриту Сави – господи, ошьдъшоу...“ (Теодосије 1860, 119) и *йрейодобни*: „Призванном же бывшимъ братїямъ преподобнаго...“ (Теодосије 1860, 127).

Када је архимандрит Сава хиротонисан за архиепископа „свима Српским земљама и поморским“ Доментијан то означава употребом адекватне терминологије. У даљем Доментијановом излагању фигурирају изрази: *архиеийской* (архїепископъ), *йреосвѣдени архиеийской кир Сава* (преосвештенны архїепископъ кир Сава), *йреосвѣдени* (преосвештенны). Овај последњи термин – *йреосвѣдени* – најчешће је употребљен у Доментијановој наравици. Као синониме за епископско достојанство уопште Доментијан користи изразе *свѣиїѣльство* (свѣтытельство) и *свѣиїѣ* (свѣтыня): „Чоудесны же Б(ог) ъ... паки. известивы ц(а)роу о достояни с(ве) тытел’ства его...“ (Доментијан 2001, 198), „И изыде от(ь) патрїар’ха съ великою ч(ь) стїю б(о)ж(ь)ств’ною. якоже по п(о)добїю с(ве)т(и)не его“ (Доментијан 2001, 202). Као носилац епископског чина Сава је и *сайресїолник айосїолскої седења*: „Царь же рече: еште прежде твоего пришѣствїа извештенїе имаь яко твоеи с(ве)т(и)ны съпрестол’никоу быти ап(о)с(то)льскаго седенїа“ (Доментијан 2001, 196).

Описујући делатност хиротонисаног архиепископа „све српске земље“ Теодосије најчешће користи термин *архиеийской*, сам или уз епитет „свѣи“ – *свѣи архиеийской*, али и друге термине – синониме за означавање звања епископа Цркве, као што су: *владика* (често с епитетом „свѣи“): „И дочекиваху свога по телу стрица а у Бога владикау и светога оца...“ (Теодосије 1992, 132), „Верујемо као што заповедаш и исповедамо као нас ти, владико, научиш“ (Теодосије 1992, 143),

првосветийиель: „...сыноу своему првосветителю отць почъсти възмъдые въздаше...“ (Теодосије 1860, 139), *сайресийолник айосийолске сийолице*: „После читања светог јеванђеља, сапрестолник апостолске столице, свети све сазва...“ (Теодосије 1992, 143). Епископску службу архиепископа Саве Теодосије одређује терминима *свейиийельсийво* (светительство): Сава је био обдарен „жъзломъ же светительства...“ (Теодосије 1860, 131), он седе „на седалишти светительства“ (Теодосије 1860, 132) и *првосветийиельсийво*: „По сих же светии подвиг се, иде на нареченнии емоу оть бога престоль првосветительства къ цркви христа спаса и бога нашего иже въ житъчи“ (Теодосије 1860, 139), или: „Присно же светии, якоже многашти рекохомъ, славы чловечьские бегае, првосветительства власть оуставити помысливъ...“ (Теодосије 1860, 179). Овај израз – *првосветительство* – можда указује на Савино архиепископско достојанство, првога епископа међу једнакима једне помесне цркве.

Описујући догађаје по упокојењу Светитеља (пренос његових моштију у манастир Милешеву), Теодосије светога Саву именује термином *свейи*. Стога сматрам да је вредно пажње објаснити разлику у садржају или значењу термина *свейи*, *свейиийель* и *свейица*. „Свети“, „свет“ „света“ (о значењу корена *svet у индоевропском

и словенским језицима види: Топоров 1995, 441–491) је припадник рода људског кога је Црква канонизовала, тј. унела у диптих светих, а „светац“ је народни израз за „светога“. Термин „светитељ“, како у *Житију свейоја Саве* – „и некымъ б(о)горазум(ь)ным(ь) с(вети)т(е)лем(ь) Николом(ь) еп(и)ск(о)помъ ериш'скимъ поставлень быс(ть) дѣакономъ и попомъ“ (Доментијан 2001, 142) – тако и уопште у старим српским текстовима, означава архијереја, јерарха, епископа. Наравно, то може бити и „свети светитељ“, тј. канонизовани архијереј, епископ убројан у чин светих, као нпр. Света Три Јерарха (Свети Василије Велики, Григорије Богослов и Јован Златоусти). „Светитељски чин“ јесте чин архијереја, епископски чин, јер епископ има највишу, како Теодосије и сведочи да је Сава примио, „власт освећивања по његовој области“ (Теодосије 1992, 129).

На завршетку овога рада да се кратко осврнемо на овде изречено. Док је свети Сава био у младом узрасту, чак и као млади монах, биографи њега именују изразима *дети* (отроче), *младић* (јуноша) а такође и изразом *чедо*, у зависности од момента о коме се говори. Пратећи даљи физички и духовни раст Савин они употребљавају адекватну терминологију којом означавају узрасте Савине до одређеног духовног ранга или степена, све до његовога посвећења.

summary

Σ The Maturing of St. Sava

The biographers of St. Sava, Domentianus and Theodosius, describing his life age use terms and expressions which point not only to Sava's age but also to his spiritual maturing. In describing the bodily growth they follow the ancient concept of the maturing of a human being. In describing Sava's spiritual maturing they use the expressions and terms that in an adequate way represent the rank that Sava has at the given moment. There is only a slight difference in the terminology that Domentianus and Theodosius use.

125

Литература

- Богдановић 1992: **Богдановић, Димитрије**. Теодосије. – *Ип: Теодосије*. Житије светог Саве. – Предео Лазар Мирковић. Превод редиговао Димитрије Богдановић. – 3. изд. – Београд: СКЗ. – Стр. VII–XII.
- Бојовић 1999: **Бојовић, Бошко**. Краљевство и светост: политичка филозофија средњовековне Србије. – Београд: Службени лист СРЈ.
- Доментијан 2001: **Доментијан**. Житије Светога Саве. – Предговор, превод дела и коментар Љиљана Јухас – Георгијевска. Издање на српскословенском Томислав Јовановић. – Београд: СКЗ.
- Ђорђевић 1977: **Ђорђевић, Петар**. Списи светог Саве и филологија. – *Ип: Велимировић, Јован* (уред.). Свети Сава: споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175–1975). – Београд: Свети архијерејски синод СПЦ. – С. 245–254.
- Јевтић 1977: Из богословља Св. Саве. – *Ип: Велимировић, Јован* (уред.). Свети Сава: споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175–1975). – Београд: Свети архијерејски синод СПЦ. – Стр. 117–180.
- Јухас-Георгијевска 2001: **Јухас-Георгијевска, Љиљана**. Књижевно дело јеромонаха Доментијана. – *Ип: Доментијан*. Житије Светога Саве. – Предговор, превод дела и коментар Љиљана Јухас – Георгијевска. Издање на српскословенском Томислав Јовановић. – Београд: СКЗ. – Стр. VII–CXXXIV.
- Јухас-Георгијевска 2003: **Јухас-Георгијевска, Љиљана**. Живот светог Саве од Доментијана. Историја текста. – Београд: САНУ.
- Јухас-Георгијевска 2004: **Јухас-Георгијевска, Љиљана**. XIII век у балканским словенским књижевностима. – *Ип: Научни састанак слависта у Вукове дане*. – Београд. – Бр. 32 / 2. – Стр. 17–29.
- Јухас-Георгијевска 2005: **Јухас-Георгијевска, Љиљана**. Књижевни рад светог Саве. – *Ип: Свети Сава*. Сабрана дела. – Београд: Политика, Народна књига. – С. 5–92.
- Колесов 2000: **Колесов, В. В.** Древняя Русь: наследие в слове. Мир человека. – Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского Государственного Университета.
- Миљковић 2008: **Миљковић, Бојан**. Житија светог Саве као извори за историју средњовековне уметности. – Београд: Византолошки институт САНУ.

- Радојичић 1963: **Радојичић, Ђорђе Сп.** „Седам“ чинова драме људског живота. Према Шекспиру и старим српским рукописима. – In: Творци и дела старе српске књижевности. – Титоград. – Стр. 249–252.
- Сава Немањић – Свети Сава 1979: **Ђурић, Војислав Ј.** (уредник). Међународни научни скуп Сава Немањић – свети Сава, историја и предање, децембар 1976. – Београд: САНУ.
- Сајловић 2007: **Сајловић, Мирко.** Монашки постриг светог Саве. – In: **Мирјана Милосављевић, Мирјана Живојиновић** (уредници). Пета казивања о Светој Гори. – Београд: Просвета: Друштво пријатеља Свете горе Атонске: САНУ, Византолошки институт. – Стр. 60–92.
- Свети Сава 1977: **Велимировић, Јован** (уред.). Свети Сава: споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175–1975). – Београд: Свети архијерејски синод СПЦ.
- Свети Сава 1998: **Ђирковић, Сима** (уредник). Међународни научни скуп Свети Сава у српској историји и традицији, 1995. – Београд: САНУ (etc.), Краљево: Народни музеј.
- Светосавски зборник 1936–1939: **Светосавски зборник. Књ. 1. Расправе.** – Београд: СКА. – Посебна издања СКА; књ. 114. Друштвени и историски списи; књ. 47. **Светосавски зборник. Књ. 2. Извори.** – Београд: СКА. – Посебна издања СКА; књ. 125. Друштвени и историски списи; књ. 50.
- Симић 1977: **Симић, Прибислав.** Рад светог Саве на осавремењивању богослужења у Српској цркви. – In: **Велимировић, Јован** (уред.). Свети Сава: споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175–1975). – Београд: Свети архијерејски синод СПЦ. – С. 187–205.
- Теодосије 1860: **Теодосије Хиландарац.** Живот светог Саве. – Издање Ђуре Даничића у Биограду. – Приредио и предговор написао Ђорђе Трифуновић. – Београд 1973.
- Теодосије 1992: **Теодосије.** Житије светог Саве. – Прево Лазар Мирковић. Превод редиговао Димитрије Богдановић. – 3. изд. – Београд: СКЗ.
- Топоров 1995 – **Топоров В. Н.** Святость и святые в русской духовной культуре. Том 1. Первый век христианства на Руси. – Москва: „Гносис“ – Школа „Языки русской культуры“.
- Трифунувић 1990: **Трифунувић, Ђорђе.** Азбучник српских средњовековних књижевних појмова. – 2. допуњено изд. – Београд: Нолит.
- Турилов 2004: **Турилов, А. А.** Српска средњовековна литерарно-књижевна традиција у контексту православног словенског заједништва на Балкану. – In: Научни састанак слависта у Вукове дане. – Београд. – Бр. 32/2. – Стр. 45–51.
- Ђоровић 1928: **Ђоровић, Владимир.** Предговор. – In: Списи светог Саве. – Београд – Сремски Карловци: Српска краљевска академија. – Стр. I–LXIII.